

Landskabets arkæologi

v. Tim Flohr Sørensen

Den historie, jeg vil fortælle i dag, begynder med en lille introduktion af mig selv – som vi også har brugt vores emailkorrespondance til – og går via landskabets etymologi, over en noget overfladisk version af Vesteuropas kunsthistorie for at ende ved landskabsarkæologien. Det kommer måske mere til at være en historie om landskabsarkæologi, end til at handle om terminologi og definitioner, som jeg stillede i udsigt til at begynde med.

Personligt mødte jeg landskabsarkæologien i løbet af 1998, hvor jeg arbejdede på en udgravning i Tyrkiet. Ind i mellem udgravningsdagene skulle der foretages en omfattende survey, og den amerikanske udgravningsleder introducerede den survey et foredrag om arkæologiens forbindelse med antropologien. Hans budskab var, at vi skulle bruge vores egne refleksioner som et kreativt udgangspunkt for at betragte det landskab vi arbejdede i og nu skulle bruge to uger på at vandre rundt i. Han opfordrede os til at forsøge at forstå landskabet og ikke blot beskrive og indsamle data.

Da jeg kom tilbage fra Tyrkiet skrev jeg en eksamensopgave om den lokalitet, som vi havde arbejdet på. Det omfattende survey-arbejde, der havde givet mig en vis indsigt i landskabet, som gjorde det svært at bevare fokus udelukkende på den konkrete lokalitet. Det blev på en måde klart for mig, at jeg ikke kunne forstå stedet uden at forstå dets kontekst og placering i landskabet, og ikke kun i forhold til andre arkæologiske lokaliteter. Det lyder måske som en banal erkendelse, men det var en meget stor erkendelse for mig som bachelorstuderende!

Da jeg færdiggjorde min bacheloruddannelse i Nærorientalsk arkæologi, havde jeg et ønske om, at gøre landskabsstudierne til en integreret del af arkæologien. Det var selvsagt ikke muligt at gøre det i Danmark, så jeg søgte til udlandet og landede på den afdeling af University of Wales, der ligger i Lampeter. Det er en lille by i det sydvestlige Wales, hvor der er flere bønder, flere får og næsten også flere regnvejrsdage om året end der er studerende. Lampeter kom til at betyde to ting for min forståelse af landskabsarkæologien. Til dels var der den studiemæssige del af opholdet og til dels var der den perceptuelle eller oplevelsesmæssige side af sagen.

Studiemæssigt blev Lampeters arkæologiafdeling fra midten af 1980'erne til begyndelsen af 1990'erne betegnet som 'Lampeter-skolen'. En række prominente skikkelser befolkede arkæologiafdelingen dengang, heriblandt Chris Tilley, Julian Thomas og Micheal Shanks. Tidens arkæologiske spændinger udløste også konflikter mellem disse postprocessuelle arkæologer og de naturvidenskabelige hardliners i Lampeter. Stemningen på afdelingen fik jeg beskrevet som produktiv, inspirerende og fjendsk. Lampeter var på dette tidspunkt et innovativt sted, hvor folk udviklede nye ideer, og et sted de rejste væk fra, når de fik anerkendelse og tilbud om en ansættelse i London, Southampton eller Stanford. Derfor er arkæologiafdelingen i Lampeter i dag også kun en skygge af den tidligere guldalder, men til gengæld har de i dag mange flere studerende nu end før.

Man kan spørge sig selv, hvorfor folk rejste væk, og det er her den personlige del af oplevelsen af Lampeter kommer ind i billedet: Lampeter er et mærkeligt sted! Jeg følte mig aldrig hjemme i Lampeter og har siden jeg rejste derfra spekuleret meget på, hvorfor det var tilfældet. Det var ikke byen, der er på 3000 indbyggere inklusive universitetsbefolkningen, der var problemet, men landskabet omkring byen. Der er faktisk ret kønt i området. Landskabet består i grønne bakker, spredte bevoksninger og skove, kvæg og får på markerne, en flod løber gennem dalen, som Lampeter ligger i og vejret er mildt.

Problemet var måske, at det er svært at få udsyn uanset hvor i landskabet man befinder sig. Bakkerne er altid tæt på og skaber en indelukket fornemmelse, i mit tilfælde var det nærmest klaustrofobisk. Oplevelsen gav mig en vis lede ved stedet, men samtidig blev jeg også nysgerrig efter at vide hvad det er, der skaber et bestemt forhold til et landskab, et sted, en udsigt? Hvordan kan man få indblik i andre menneskers oplevelser af et landskab? Og studiemæssigt blev udfordringen at problematisere hvordan arkæologien kan tilegne sig en forståelse af forholdet mellem menneske og landskab, når man kun har de materielle levn at arbejde ud fra. Overordnet gav oplevelsen af Lampeter mig et ønske om at forstå konstellationen af menneske og rum, men jeg vil her prøve at forholde mig specifikt til den del af det rumlige, som vi kalder landskab. For hvad betyder ordet 'landskab', hvordan er begrebet historisk set udviklet og hvad dækker landskabsarkæologi egentligt over?

Etymologisk set optræder ordet 'landskab' først i det engelske sprog som en udløber af det senmiddelalderlige hollandske ord 'landschap', hvor det betegner et teknisk perspektiv i landskabsmaleriet. En af de første konkrete definitioner på engelsk er fra 1603, som landskab bliver defineret som "a picture representing natural inland scenery as distinct from a sea picture, a portrait" (*et billede, der repræsenterer en naturlig landscene til forskel fra et billede af havet eller et portræt*).

Det er også relevant at henvise til det moderne franske ord *paysage*, som har to distinkte betydninger. Det betyder både 'landskab' (som det forholder sig med hensyn til naturforhold, udseende og kultur), men det er også det franske ord for 'landskabsmaleri'. Landskab bliver altså defineret som det, man ser, men vel at mærke det man ser i maleriet. Endelse på ordet 'landskab' (-schap på hollandsk, -schaft på tysk, -scape på engelsk og -skab på dansk) henfører til betydningen 'form' og ordet kan siges at betyde 'landets form' med 'land' i betydningen af det stykke land, der ligger i billedets synsfelt.

Man kan med nogen berettigelse mene, at der findes deciderede landskabsmalerier så langt tilbage som i Rom og Pompeii i det første århundrede efter Kristi og nogle mener, at det er en af den romerske kunsts store nyskabelser i forhold til de ældre nærorientalske scenemalerier. Stadig er de motivmæssigt stykket sammen af elementer, som repræsenterer ønskede komponenter i et imaginært landskab og altså ikke virkelige og fysiske landskaber. Noget lignende gør sig gældende i 1400-tallet, hvor landskabet er et bagtæppe til en forgrund af handling og personer.

Landskabet kommer først i begyndelsen af 1500-tallet til at blive etableret som et selvstændigt element i maleriets rum, på en måde hvor landskabet er en del af billedet på lige fod med personerne, således at menneskene, naturen, jorden, træerne, lyset, luften og tingene optræder som et hele.

Det er dog først med Nicolas Poussin og Claude Lorrain mod midten og slutningen af 1600-tallet at landskabet kommer til at stå helt alene og bliver malet for sin egen skyld. Motiverne er typisk den romerske Campagnes landskaber, sletterne og højene omkring Rom med de særlige farvetoner og levn fra en svunden fortid. Motiverne blev nøje udvalgt særligt hos Lorrain, som udså sig landskaber, der var værdige til at få plads blandt de drømmesyne om fortiden, som var hans ideal. Hans motiver blev så populære, især efter hans død, at folk begyndte at foretage turistrejser til de virkelige landskaber for at opleve dem ved selvsyn. Og det er da også gennem Claude Lorrain, at landskabet som selvstændigt begreb for alvor begynder at blive manifesteret.

Så kan man så spørge sig selv, hvor landskabsbegrebet blev skabt og fik en ret pludselige sproglig og konceptuel succes. Svaret skal findes i skabelsen af "The Picturesque", som vi på dansk kender under betegnelserne "det pittoreske". Det er en landskabs- og havearkitektoniske trend, som faktisk bliver landskabsbegrebets første materielle manifestation ud over det vi fandt i billedkunsten. "The Picturesque" som landskabsarkitektonisk fænomen kender vi på dansk som 'den engelske have'. Det pittoreske består i at man i England i slutningen af 1700-tallet i det bedre borgerskab og de, som var med på moden, betegnede haver og landskaber som sådan, når de mindede om Claude Lorrains malerier.

Det var den stringente orden og struktur i de franske barokhaver, som en række engelske havearkitekter, kunstnere og digtere vendte sig mod. Idealet var en tilbagevenden til såkaldt naturlige former og en forestilling om naturlig harmoni gennem irregulære former, vildskab, bølgende linier og en uformel overgang mellem den konstruerede have og det omgivende landskab.

Jeg nævnte før den turisme, som Claudes landskaber blev genstand for, og det samme gjorde sig faktisk gældende i England i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Der blev skrevet digte om de skønne haver, parker og udsiger, og overklassen foretog rejser rundt i landet på 'landskabsturisme'. Der opstod faktisk en særdeles lukrativ turistindustri med landskabet som centrum i denne sammenhæng.

Og for at vende tilbage til etymologien for en kort bemærkning, så lød en ordbogsdefinition af ordet landskab på dette tidspunkt, at landskab er "a view or prospect of natural inland scenery, such as can be taken in at a glance from one point of view" (*et billede eller en udsigt til en naturlig landskab, som kan opleves med et blik fra et bestemt udsigtspunkt*). Landskab er altså ikke længere udelukkende et maleri, men også det billede, man danner sig, når man befinder sig et bestemt sted.

Men for at komme nærmere en arkæologisk vinkel på landskab kan man henvise til en række indirekte eller ukonkrete landskabsstudier, som man i Danmark kender i form af herredsberejninger mellem 1870'erne og frem til 1930. Man kan ikke karakterisere denne indsamling af data som decideret landskabsarkæologi, men projektet danner ikke desto mindre ramme om landskaberne i Danmark, fordi de blev bærende for den måde informationerne blev klassificeret på.

Landskabsarkæologi eller snarere landskabshistorie blev i en vis forstand født i mere konkret form med den britiske historiker Cyril Fox' "The Personality of Britain" fra 1933, som er en beskrivelse af landets forskellige dele og den identitet eller personlighed, der knytter sig til de forskellige egne. Fox slår mentalitetshistorien an, som senere er blevet et kardinalpunkt i *Annales*-skolen i Frankrig. Og for at dvæle ved et fransk begreb, så kan man også i nogen udstrækning sige, at landskabsstudierne hos Fox og hos hans arvtager Hoskins med hovedværket "The Making of the English Landscape" fra 1955 kredser om et fænomen, som man kan betegne med det franske ord *pays*. Direkte oversat betyder *pays* 'land', men kan også henvise til 'hjemsted', 'hjemstavn', 'fødested', 'egn' og 'tradition'. I Frankrig er en egn kendetegnet ved at være et *pays*, altså et område eller landskab med en særegen personlighed eller identitet, ofte udtrykt i mere eller mindre selvstændige traditioner, materielkultur, madvaner, skikke, ritualer og sprog. Det er netop disse egnesspecifikke karakteristika og identiteter, som interesserede landskabshistorikerne i Storbritannien i begyndelsen og midten af det 20. århundrede.

Nogle af de studier, der har været med til at udvikle og definere efterkrigstidens landskabsarkæologi, udsprang af ønsket om at designe selvstændige arbejdsmetoder for en

egentlig landskabsarkæologi. Mick Aston har således i løbet af 1970'erne defineret landskabsarkæologi med reference til de synlige fænomener, der findes på og lige under overfladen af et givent landområde. Derved er survey og luftfoto blevet vigtige måder at tilegne sig viden og man kan se GIS som en videreudvikling af disse metoder og deres formål. Ofte var landskabsarkæologien i 1970'erne kendetegnet ved at kredse i stor udstrækning om de historiske perioder. Det, der især blev studeret, var diger, markskel, middelalderlandsbyers organisation og stednavne. I Astons "Landscape Archaeology" fra 1974 er den forhistoriske del af landskabsarkæologien således kun et overfladisk berørt område. Ligeledes har landskabsarkæologien på dette tidspunkt en tendens til at holde sig på et lokalhistorisk niveau, hvilket bibeholder det arkæologiske fokus i et site-specifikt perspektiv og uden de kontekstualiserende potentialer, som senere er blevet vigtige.

I løbet af 1980'erne opstod den kritik af de naturvidenskabelige tilgange til arkæologien, som vi bl.a. finder hos Hodder, Tilley, Shanks og en række andre, som kommer til at danne udgangspunkt for vore dages landskabsarkæologi.

Tilley er med sin "A Phenomenology of Landscape", som han skrev mens han var i Lampeter og fik udgivet i 1994, hovedeksponent for den teoribevidste og –problematiserende landskabsarkæologi. Som sådan har værket også været begyndelsen til en ny landskabsarkæologi, som er direkte kædet sammen med den postmoderne/postprocessuelle arkæologi, samt en fænomenologisk funderet arkæologi.

Den fænomenologiske del af landskabsarkæologien tager udgangspunkt i en slags holistisk landskabsopfattelse. Det betyder, at der ikke findes et skel mellem det, man traditionelt beskriver som den ydre og den indre verden. Det er altså et opgør med den forestilling om en adskillelse mellem ånd og materie, som Descartes grundlagte og som Kant manifesterede med begrebet og *Das Ding an Sich*. *Das Ding an Sich* betyder, at vi som mennesker kun kan erfare og erkende tingenes materielle tilsynekomst, men ikke vide, hvad tingen i virkeligheden er. Den viden hører kun Gud til, ifølge Kant. Fænomenologien argumenterer for, at tingenes – eller fænomenernes – gestalt eller materielle tilsynekomst er en virkelighed i sig selv og ikke blot en slør for virkeligheden. Virkeligheden ligger ikke bag den måde vi ser tingene på, men er indlejret i selve deres tilsynekomst. Derfor eksisterer virkeligheden også i landskabet, som vi møder det, og vi kan tilegne os landskabets virkelighed uden at skulle se "bag" dets ydre. Vi skal ikke nødvendigvis kvantificere landskabet, for at kunne forstå det. Dette er altså ensbetydende med, at den menneskelige og kropslige sansning og oplevelse er erfaringskategorier, som er gyldige for forståelsen af landskabet.

Derfor er tre principper, der adskiller sig fra den traditionelle og mere naturvidenskabeligt baserede analyse af landskabet: ¹⁾ *oplevelsen* af landskabet har en selvstændig virkelighed og videnskabelig gyldighed, ²⁾ der er ikke én korrekt måde at betragte eller beskrive landskabet på og ³⁾ der er altid mere end ét landskab i et landskab, fordi der altid er mere end en perception af landskab.

For lige at vende tilbage til Tilley, så kan man sige, at hans ihærdige forsøg på at udarbejde en fænomenologi for landskabet i værket fra 1994, vel ikke gennemført nok til at blive virkeligt overbevisende. Tilley beskriver sine ideer om landskabet i teoretisk form, og denne del har jeg svært ved at være uenig i. Imidlertid er der i "A Phenomenology..." langt mellem de teoretiserede landskaber og de fysiske. Hans case-studies virker for mig at se krampagtige i deres forsøg på at argumentere for teorien og nogle gange har jeg fornemmelsen af, at han holder fakta uden, som modsiger hans argument. Derudover savner hans fortolkninger i høj grad 'virkelighed': det er svært at se, hvordan fortidens mennesker egentligt oplevede og befandt sig

i landskabet. Det pudsige er, at han to år efter "A Phenom..." udgav "An Ethnography of the Neolithic", som er væsentligt mindre teoretisk i udgangspunktet, men hvor det lykkes ham at få en mere 'virkelig' virkelighed til at træde meget tydeligere frem.

En anden af hovedpersonerne i landskabsarkæologien er Richard Bradley. Han har på en måde arbejdet sig den modsatte vej af Tilley i landskabsarkæologien. Hans arbejdsmetode kan siges at ligge hinsides en teoribevidst landskabsarkæologi, fordi han først og fremmest arbejder sig gennem fysiske landskaber. Det er igennem det konkrete og beboede landskab at hans fortolkninger træder frem. Han sætter en lang række data i indbyrdes kontekst, hvorved landskabet bliver en aktør i disse virkelighedskonstituerende fænomener. I Bradleys litteratur er landskabet ikke primært og heller ikke sekundært, men i stedet en virkelighed på lige fod med alle andre virkeligheder. Fordi landskabet hos Bradley på en og samme tid er ukonkret og konkret, fysisk og metafysisk og fordi det rummer både et nærvær og en fjernhed, er det også et landskab, hvori fortidens mennesker træder frem som de centrale aktører.

Det er accepten af det underforstået komplekse i landskabet, der hos Bradley får virkeligheden til at træde frem. Han forsøger ikke at træde i fortidens menneskers fodspor, og accepter derfor også at hans arkæologi er ufuldstændig. Bradleys landskabsstudier synes at tage afsæt i Cosgroves betragtning om, at landskab er "a way of seeing" (*en måde at se*). Dermed bliver landskab en form for opfattelse, en måde at sanse på, og ikke en genstand for sansning. Hos Bradley mister landskabet alligevel ikke sin fysiske tilstedeværelse, men det bliver en form for materielkultur: det er ikke en genstand, heller ikke en abstraktion, men snarere et fænomen, der er virkelighedskonstituerende, når det bliver sat sammen med menneskers verden.

Dette er ikke Bradleys egen definition af landskab, men en betragtning, jeg mener, man kan udlede af hans arbejde. Findes der egentlig en definition af begrebet 'landskab'? Jeg har forklaret dets etymologi og kulturhistorie, men jeg har vel egentligt ikke givet et bud på en decideret definition. Jeg spørger mig selv, om jeg er så sikker på, om jeg ved, hvad landskab er. Det kan være fristende at betegne og forstå landskab som 'rum', og det er der også mange, der gør i praksis. Jeg mener, at vi i stedet skal prøve at forstå de her ord i deres egentlige betydninger. Vi kan opregne en række begreber, som kan ligne hinanden og nogle gange bliver forvekslet: det er for eksempel 'landskab', 'rum', 'sted', 'område', 'topografi', 'region', 'egn' og en hel del flere.

Da jeg skrev mit speciale om megalitgravene i Odsherred, så blev jeg nogle gange usikker på, om jeg kun behandlede landskabet som en postprocessuel metafor for New Archaeology begreber som 'distribution' og geografi, og om jeg der for udelukkende så landskabet som en baggrund for en kvantificering, jeg dybest set ikke havde lyst til at udføre. Jeg tror selv på, jeg kom i nærheden af det virkelige landskab i den sidste ende, men jeg er blevet klar over, at jeg på det tidspunkt ikke skelnede skarpt nok mellem begreber som 'sted', 'rum' og 'landskab'.

Det tankevækkende er, hvorfor 'landskab' blander sig med andre begreber? Hvorfor er det så let at forveksle det? Jeg mener, det har noget at gøre med den kompleksitet, som uvægerligt indlejrer sig i såvel de fysiske som de metafysiske aspekter af landskab. Barbara Bender og andre har brugt analogien 'palimpsest' om landskab. En palimpsest er en betegnelse for et dokument, som er blevet genbrugt ved at dele eller hele det oprindelige dokument bliver slettet eller overtegnet, men på en sådan måde at det oprindelige dokument stadig er synligt. Det er vel også sådan det forholder sig med landskaber og grunden til at de kan være komplekse og forvirrende. Der er rester af fortidig beboelse, brug og udnyttelse i landskabet, og ofte også fra mere end én fortid.

I landskabet møder vi flere tider og temporaliteter: vi finder, som arkæologer, levn fra fjern fortid, som ligger side om side med helt nye komponenter i landskabet. Der optræder så at sige flere landskaber i det, vi tror der er ét landskab. Det er ikke kun på grund af den palimpsestlignende karakter, som landskabet har i sig selv, men også fordi karakteren af vores oplevelse af landskabet kan ligne en palimpsest: vi glemmer dele af gamle oplevelser, understreger og opretholder andre, fornægter eller afskyr nogle steder og forherliger eller helliggør andre. Således bliver landskaber og steder i landskaber også udsat for udfordringer – contestation, som Bender har skrevet en del om – forhandlinger, magt- og identitetskampe. Som eksempel kan man pege på Israel-Palæstina, Jerusalem eller Slesvig og Holsten. Eller hvad med byfornyelseskampagnen i København eller udviklingen af Ørestaden? Eller den dansk-canadiske strid om Hans Ø...

Alle disse udfordringer er skabt ud af den palimpsest, som landskabet er, fordi der var mennesker før os, som var knyttet til et landskab eller til steder i landskabet, fordi mennesker handlede i landskabet og opførte eller påførte mere eller mindre varige fænomener i landskabet. Det, som landskabsarkæologien går ud på, er at forsøge at tilegne sig en viden og forståelse af de bevidste og ubevidste kulturelle processer, som resulterede i materielle fænomener. Processerne er spundet ind i en kontingens, hvilket betyder, at uanset hvor bevidst aktørerne i fortiden har været om de handlinger de foretog sig, så har de ikke kunnet overskue alle de muligheder, de havde, og alle de konsekvenser, som deres handlinger ville få.

Landskabets spændingsfelt mellem noget fysisk og noget metafysisk gør det svært at arbejde med landskaber. Eller det er måske ikke så svært at arbejde med landskaber, men det kan være svært at beskrive en konkret metode til deres bearbejdelse. En del af landskabets virkelighed er den oplevelse, som mennesker kan have af det. Problemet bliver her at definere, hvordan vi kan tilegne os en viden om andre menneskers oplevelse af et givent landskab. Kan vi i det hele taget tilegne os en egentlig viden om andre menneskers oplevelser? Og kan vi stole på vores opfattelse af vores egne, personlige oplevelser?

Disse spørgsmål har gjort det nærliggende for kritikere af den fænomenologiske arkæologi at hævde, at man slet ikke kan arbejde med oplevelser, at det er en videnskategori, som ligger uden for såvel en naturvidenskabelig som en humanistisk-videnskabelig erkendelse.

Efter min mening støder vi her på et problem, der handler om definitionen på viden og videnskab. Kritikken af fænomenologien forudsætter, at viden er det samme som absolut og kvantificerbar viden, der kun er gyldig, hvis den kan afprøves mere end én gang og af mere end ét individ. Jeg insisterer på, at arkæologi er et humanistisk fag, og derfor mener jeg ikke, at kravet om absolut viden nødvendigvis er et frugtbart udgangspunkt. Jeg mener heller ikke, at vi kommer til en egentlig humanistisk arkæologi, hvis vi opretholder disse distinktioner.

Jeg opfatter ikke begrebet om landskab, som et objekt uden for os selv, som vi kan holde ud i strakt arm og vende og dreje og undersøge objektivt. Landskabet er heller ikke i os selv, så vi skal igennem en eller anden navlebeskuende proces med selverkendelsen for øje. Landskabet er en proces, der medierer mellem subjekt og objekt. En analogi kunne være, at både landskab og menneske er fremviser og lærred. Begge kaster lys over hinanden og begge er genstand for belysning. Landskabet bliver formet af mennesker og mennesker bliver formet af landskaber. Det var mit forsøg på at give en introduktion til landskab og landskabsarkæologi.